

Davor BEŠVIR

Hrvatski restauratorski centar - Restauratorski centar Ludbreg

PREGLED KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKIH RADOVA NA GLAVNOM OLTARU FRANJEVAČKE CRKVE PRESVETOG TROJSTVA U SLAVONSKOM BRODU

Crkva Presvetog Trojstva samostanska je crkva, jednobrodna građevina debelih zidova. Nalazila se na granici s Turskom i dugi je niz godina mogla poslužiti kao tvrđava. Građena je od 1727. do 1749. godine i najveća je barokna crkva u Hrvatskoj u provinciji Sv. Ćirila i Metoda. Svetište crkve pravilno je postavljeno, prostrano, završava trostranom plohom iznutra i izvana. Nadsvođeno je bačvastom boltom sa susvodnicama. Na istočnom zidu svetišta nalaze se dva mala prozora. Svetište od lađe dijeli trijumfalni luk u kutovima bogato ukrašen profilacijama stupova i vijenca. Lađa je pravilnog četverokutnog tlocrta, koji je sa severne i južne strane raščlanjen sa po tri niše među stupovima. Iznad niša su prozori sa susvodnicama koje su naglašene profiliranim vijencima bačvastog svoda lađe.

GLAVNI OLTAR PRESVETOG TROJSTVA

Ikonološki opis

Glavni oltar samostanske crkve u Slavonskom brodu razlikuje se od redovito oblikovanih retabla velikih oltara koji prekrivaju cijelu plohu središnjeg zida svetišta. Zbog prozora koji se nalaze na istočnom zidu svetišta, retabl oltara nije mogao prekriti pozadinski zid svetišta. Umjesto kulisnog retabla, napravljen je retabl-tabernakul iznad oltarne menze iznad kojeg na pozadinskoj stjeni svetišta visi velika, u široku, bogato profiliranu ramu smještena oltarna slika presvetog trojstva, uz koju na visokim postamentima stoje sa svake strane po dvije skulpture crkvenih učitelja. Stipes oltara zajedno sa tabernakul-retablom postavljen je u crkvu 1754. godine. Izvoran izgled oltara sačuvan je djelomično, jer je 1919. godine prepavljan. Trima stepenicama prilazi se drvenom izvornom stipesu (visina od poda do svetohraništa 158 cm), koji je flankiran volutnim ukrasima. S prednje strane stipesa nalaze se reljefi četiriju evanđelista. Na oltarnoj menzi (duljina 324 cm, dubina do svetohraništa 62 cm) između anđela lučonoša nalazi se trodijelno svetohranište, flankirano volutama koje se nastavljaju na vijenac tabernakula. Iznad u središnjoj ovećoj niši nalazi se Raspelo. Na vijencu tabernakula nalazi se sa svake strane po jedna skulptura sjedećeg anđela, na kapi tabernakula s prednje strane ukras od dvije anđeoske glavice, dok se na vrhu kape nalazi simbol janjeta sa pozlaćenim trakama. Velika oltarna slika Presveto Trojstvo kruni Presvetu Djevicu, obješena je na pozadinsku plohu istočnog zida svetišta među oslikanim prozorima. Izvorna slika iz 1757. godine zamijenjena je kopijom 1877. godine. Kopiju je u Beču prema originalnoj sli-

ci naslikao slikar Buday, rođen u Malacku u tadašnjoj Ugarskoj. Uramili su je brat Donacijan Prokupić, stolar i Luka Tompak 1877. godine. Široki, profilirani okvir završava polukružno sa istakom, na kojem su ukomponirane glavice anđela u oblacima, koji imitira oblik atike na baroknim oltarima, što daje dojam retabla. Sliku obostrano pridržavaju kipovi krilatih anđela, koji jednom rukom drže okvir slike, a drugom vijenac izrezbarenih ruža, koje se spuštaju sa središnjeg dijela okvira, i tako povezuju samu sliku sa skulpturama na menzi oltara. Oltar upotpunjuju četiri monumentalne skulpture crkvenih svetaca Sv. Grgura pape, Sv. Ambrozija, Sv. Jeronima i Sv. Augustina, postavljene na visokim postamentima koji su uklopljeni u parapet apside. Skulpture su rad nepoznatog majstora, a postavljene su na oltar 1756. godine.

Glavni oltar je nekoliko puta bojen, 1982. godine obnovila ih je Maja Kikić-Bačlija. Radovi na inventaru crkve započeti su u Restauratorskom centru Ludbreg krajem 2002. godine; skulpture s bočnih oltara, a vođeni su u kontinuitetu tokom 2003. godine; oltarna slika sa ukrasnim okvirom, u 2004. godini; skulpture anđela lučonoša i malih anđela sa vijenca tabernakula, skulpture četiri crkvena oca, 2005. godine nastavljeni su radovi na glavnom oltaru; drvenom parapetu apside, postamentima skulptura četiri crkvena oca i tabernakulu, a 2006. godine izvedeni su radovi na menzi oltara čime je završena restauracija glavnog oltara te mu je vraćen skladni izvorni kasnobarokni izgled raskošne smeđe-crveno-roze i plave mramorizacije i sjaja poliranog srebra i zlata.

OKVIR OLTARNE PALE

Zatečeno stanje

Ukrasni dijelovi okvira (anđeoske glave, oblačići, aplikacije, vegetabilni motivi, krunište s dekorativnim krilima) kao i sam profilirani okvir kompletno su preslikani s više slojeva (pozлата je prebronzirana, polikromija i mramorizacija preslikana uljanom bojom, srebro prebojano bijelom uljanom, na koju je postavljen šlagmetal, lazuriran zelenom bojom i djelomično prekriven srebrnim perglancom). Drvo je crvotočno, vidljiva su mehanička oštećenja (napukline, polomljeni dijelovi, neki manji dijelovi nedostaju). Polikromija je u relativno dobrom stanju, mjestimično je popucala i nadigla se, mjestimice i otpala zajedno sa preslikom, a mjestimice je preslik nanešen preko ranijih oštećenja.

Istraživanja i sondiranja

Prije radova izvršena su istraživanja na slikanom sloju dijelova okvira oltarne pale, a sonde su otkrile nekoliko slojeva preslika preko izvorne plave mramorizacije i poliranog srebra i zlata. Sonde su napravljene na nekoliko mjesta; posrebnom profilu, na mramorizaciji, inkarnatu anđela, oblacima s kruništa okvira, girlandama i velikim lebdećim anđelima.

SONDA NA INKARNATU ANĐELA S KRUNIŠTA OKVIRA:

Konzervatorsko-restauratorski zahvat:

Dekomponirani dijelovi ukrasnog okvira (krunište s dekorativnim krilima, florealni ukrasi, aplikacije, oblaci i glavice anđelčića...) su restaurirani u radionicama RCL-a. Izvršeni su istražni konzervatorsko-restauratorski radovi. Skinuti su preslici (kemijski: lavacolom, nitrom, amonijakom, terpentinom, i mehanički skalpelom) i neautorski dodaci, konzervirani je drveni nosioc i podljepljena je polikromija, kredirane su lakune koje su retuširane akvarelom kao podlogom i mineralnim pigmentima s gumiarabikom te je sve zaštićeno damar lakom u

terpentinu. Profilirani okvir također je obnovljen u cjelosti: uklonjen je preslik (tri sloja - marmorizacija), oštećenja na slikanom sloju su podljepljena 7% zečjim tutkalom i pokredirana 12% kredom. Obnovljena je originalna pozlata i posrebranje listićima i zlatom i srebrom u prahu s gumiarabikom. Montaža svih demontiranih dijelova ukrasnog okvira uslijedila je u mjesecu srpnju 2003.

SKULPTURE CRKVENIH OTACA

Zatečeno stanje

Skulpture crkvenih otaca načete su crvotočinom, pa su zbog spužvaste strukture oštećeni ili izgubljeni najosjetljiviji rubni i ekstremno istaknuti dijelovi, prsti, dijelovi draperije. Površina im je prljava i zaprašena, originalni slikani sloj je više puta preslikan. Polikromija je mjestimično nadignuta i popucala. Originalna pozlata je preslikana kovnim bojama, koje su oksidirale i nisu više sjajne. Pastoral i križevi skulptura crkvenih otaca također su u lošem stanju, srebro s krednom osnovom u potpunosti je odvojeno od drvenog nosioca, preko originalnog srebra postavljen je šlagmetal, zlato je prebojano broncom.

Istraživanja i analize

Prije početka radova izvršena su istraživanja i sondiranja na slikanom sloju velikih skulptura. Istraživanja su otkrila nekoliko slojeva preslika uljanim bojama i kovnim bojama preko izvornog inkarnata, polirane pozlate i lazuriranog, poliranog srebra. Isto tako bilo je vidljivo da je izvorni sloj u vrlo lošem stanju; izlizano zlato i srebro, te izgubljena lazura na velikim površinama.

Konzervatorsko-restauratorski radovi:

Nakon fumigacijskog postupka u komori RCL-a, skulpture četiri crkvena oca podljepljene su 10% tutkalom, jer im je polikromija na 20% površine bila potpuno odvojena od drvenog nosioca. Izvedena su sondiranja, a potom je skinut preslik lavacolom, nitrom, mjestimično amonijakom i terpentinom. Mehanički je skidan šlagmetal sa originalnog lazuriranog srebra, te bijeli kit kojim su kitana ranija oštećenja. Izvedeni su potrebni drvorezbarski radovi, a teže crvotočni dijelovi tretirani su paraloidom B72. Pukotine su sanirane umetanjem drvenih ispuna, letvica kao na primjru Sv. Jeronim - lijeva strana glave, na tunici, na rukavu desne ruke. Crvotočne rupice i manja oštećenja kitana su kitom od drvene prašine (10% tutkala i 14% krede), tutkaljena, kredirana 14% bolonjskom kredom, koja je na mjestima na koje dolazi srebro ili zlato zaštićena 1% schelackom, a na ostalim 5% schelackom. Mjesta na koje je kasnije postavljano srebro i zlato u listićima bolusirana su sa dva sloja žutog 4% bolusa i slojem 4% crvenog bolusa. Zlato i srebro polirano je ahatom, retuširano srebrom i zlatom u prahu, patinirano smeđom i crnom uljanom bojom. Lazurnim bojama sa lanenim uljem retuširana je lazura na plaštevima svetaca. Akvarelom je napravljena podloga za inkarnat, rukavice, stopala, knjige i podest, a ti su dijelovi potom retuširani uljanim bojama. Svi dijelovi skulptura, osim posrebranih i pozlaćenih, zaštićeni su damar lakom u terpentinu.

LEBDEĆI ANĐELI S OKVIRA OLTARNE SLIKE I ANĐELI S TABERNAKULA

Zatečeno stanje

Dvije skulpture pobočnih lebdećih anđela koji drže girlande, a koje se kao nastavak vitičastog ukrasa okvira slike bočno spuštaju s lijeve i desne strane pale, bili su preslikani s dva

sloja uljane boje, a pozlaćena krila su imala premaz kovnom bojom - broncom. Ista je slijed slojeva preslika i izvornika bio pronađen i kod anđela lučonoša i anđela s vijenca tabernakula. Na skulpturama je bilo vidljivo nekoliko većih mehaničkih oštećenja, polomljeni prsti ruku i nogu te oštećenja na slikanom sloju kao što su popucala i otpala polikromija i dignuta kredna osnova.

Konzervatorsko-restauratorski zahvat

Skulpture anđela s tabernakula i lebdećih anđela uz okvir oltarne pale obnovljene su u potpunosti, uklonjen je preslik uljanom bojom (na inkarnatu) i broncom (na pozlati i posrebranju), izvedeni su svi potrebni drvorezbarski radovi te su im rekonstruirani polomljeni prsti na rukama i nogama, podljepljena je kredna osnova i polikromirani sloj, kredirani su oštećeni dijelovi polikromije 10% bolonjskom kredom, obnovljena je pozlata i posrebranje, te su retuširane u skladu s izvornim izgledom. Inkarnat je retuširan akvarelom kao podlogom i pigmentima u gumiarabici.

OPLATA ZIDA SVETIŠTA I POSTOLJA CRKVENIH OTACA

Tokom 2005. godine radovi su se odvijali in situ na terenu u Slavonskom Brodu, a trajali su od 02. 05. 2005 do 27. 07. 2005. godine.

Zatečeno stanje

Nakon izvršenih sondiranja utvrđena su tri kasnija preslika preko izvorne rozo-crvene mramorizacije slikane temperom, a preslik je bio izveden sivom i bijelom uljanom bojom, dok je zadnji preslik bio uljana sivo zelena mramorizacija. Gornji dijelovi oplata i postolja bili su u relativno dobrom stanju, a u donjem nivou došlo je do 90% propadanja izvorne mramorizacije uslijed vlage, naročito na završnoj profilaciji uz pod crkve. Sondiranjem je utvrđeno da je dio oplata zida iza svetohraništa dodan naknadno, vjerojatno prilikom zadnjeg renoviranja glavnog oltara. Na tom dijelu nije bilo tragova izvornika ni krednog sloja nego samo posljednji preslik sivo-zelene mramorizacije. Prema ovim saznanjima izvorna oplata sezala je metar od unutarnjeg postolja prema središtu zida svetišta.

Cijeli je taj nivo ukrašen s nekoliko pozlaćenih i posrebranih ukrasa; po jedna pozlaćena školjka na frontalnoj strani oba unutarnja postamenta, a nivo niže po jedan četverolisni ukras, po jedna pozlaćena školjka s bočne strane vanjskih postamenata, polja između postamenata ukrašena su školjkom i girlandom ispod nje, na svakom od vanjskih postamenata nalazi se s bočne strane florealni ukras, a ispod nogu skulptura po jedan uokvireni pozlaćeni cvjetni ukras.

Izvorna mramorizacija bila je premazana katranom kao zaštitom od vlage. Nedostajalo je nekoliko profila u donjem nivou uz pod, a pozlaćeni ukrasi bili su premazani broncom i šlagmetalom te jako crvljivi.

Konzervatorsko-restauratorski radovi

Nakon izvršenih istraživačkih radova i utvrđivanja izvornog sloja prionulo se kemijском skidanju preslika lavacolom i nitrom, a neutralizacija se vršila terpentinskim uljem.

Dočišćavanje se vršilo mehanički, skalpelima, a skidanje katrana amonijakom razblaženim u destiliranoj H₂O (oko 30%).

Skidanjem preslika vidjelo se da su velike površine izvornika pokitane voštanim kitom koji je popucao te ga je bilo potrebno mehanički odstraniti, te ponovo pokitati ta mjesta krednim kitom s drvenom prešinom, a u veća su se oštećenja umetale drvene letvice i spune. Novo kredirani dijelovi izolirali su se šelakom u špiritu(5%), prije retuša.

Retuš se izvodio akvarel podlogom i mineralnim pigmentima u gumiarabici kao vezivu. Kao baza koristili su se pigmenti zinkweis, azurit natur i terra di siena u koje su se prema potrebi dodavali ostali pigmenti;

- Plavi: azurit natur, (B)
smalt extra fine,(D)
- Zeleni: malahit natur,(D)
chromoxidgrund,(D) B- bazni pigment
- Smeđi: nepalgebrotlich,(D) D- dodatak
cadmiumgelb,(D)
cadmiumorange,(D)
terra di siena kao baza,(B)
umbra gebrant (crvenosmeđa),(D)
umbra gebrant (tamnija smeđa),(D)
- Crveni: cadmium rot,(D)
cadmium braun,(D)
english rot,(D)
pompeanish rot,(D)
- Bijeli: zinkweis (B)

Nakon izvedenog retuša cijela je površina oplata zida i postolja skulptura bila zaštićena damar lakom u terpentinu (1:7). Pozlatarski radovi izvedeni su zlatnim i srebrnim listićima na bolusiranoj podlozi. Zlato i srebro se poliralo do visokog sjaja ahatnim kamenom, a srebro je bilo zaštićeno damarom u terpentinu kako nebi oksidiralo. Na pojedinim ukrasima koristio se pudergold i srebro u prahu s damar terpentinom kao vezivom. Dva ukrasa s postamenata u središnjem dijelu bili su bez pozlate ili srebra, samo s poliranim bolusom i na tim je mjestima polirani bolus obnovljen. Svi konzervatorsko-restauratorski radovi izvedeni su u skladu s pravilima struke, oslanjajući se na podatke analiza i istraživanja slikanog sloja.

SVETOHRANIŠTE -TABERNAKUL

Radovi na obnovi tabernakula izvedeni su u jesen i zimu 2005. godine u radionicama Restauratorskog centra Ludbreg. Radi dvaju velikih prozora koji su napravljeni na lijevoj i desnoj plohi trostranog završetka svetišta, a radi osvjetljenja istoga, ploha oltara nije smjela prekriti pozadinski zid svetišta. Riješenje je pronađeno postavljanjem tabernakula-retabla iznad oltarne menze, dok je na središnju plohu zida iznad tabernakula obješena velika oltarna slika Presvetog Trojstva, zaštitnika samostanske crkve.

Zatečeno stanje

Tabernakul je postavljen u svetište crkve 17. 12. 1754. godine i bio je drugačiji nego što je danas jer je 1919. godine prilikom obnove doživio velike promjene, a te su promjene po-

kazala konzervatorsko-restauratorska istraživanja provedena u Restauratorskom centru Ludbreg gdje se već prilikom prvih sondiranja ustanovilo da kupola tabernakula i postolje tabernakula nisu izvorni autorski rad jer na njima nije bilo izvorne mramorizacije ni grunda. Pronađena su dva sloja uljane mramorizacije s početka i kraja 20. st. Ista je situacija bila i sa središnjom nišom tabernakula koja je cijela promjenjena, a jasno se vidio novi umetnuti dio prilikom skidanja preslika s izvornika. U niši se nalazi pozlaćeno i posrebrano raspelo koje je bilo preslikano kovnom bojom, također kasniji rad s početka 20. st.

Istraživanja i analize

Sondiranja na slikanom sloju pokazala su nam tri uljana preslika preko izvorne polikromije, plave mramorizacije koja je bila vrlo kvalitetno izvedena temperom. Profili su bili mramorizirani smeđe-crveno-rozom temperom istom kao i na oplati zida svetišta. Pokazalo se da kupola, postolje, središnja niša tabernakula i raspelo nisu izvorni već su neautorski dodatak s početka 20. st. Na volutama je otkriveno vrlo lijepo posrebranje sa slabo očuvanom zelenom lazurou, a sve ostale aplikacije su vrlo fine izrade, pozlaćene i polirane.

Konzervatorsko-restauratorski radovi

Nakon izvršenih istraživanja i provedenih analiza pigmentata i veziva prionulo se podljepljivanju popucale, nadignute polikromije i krede koje je izvršeno 7% tutkalom. Skidanje naknadnih preslika uljanom bojom izvršeno je lavacolom i nitrom, te je terpentinom neutralizirano djelovanje kemikalija.

Izvedeni su stolarski radovi na raspucalom i rasušenom postolju i kupoli tabernakula, a u veće su pukotine bile umetnute drvene letvice. Na polomljenim i popucalim aplikacijama izvedeni su drvorezbarski radovi. Sva su oštećenja slikanog sloja pokredirana 10% šampanjskom kredom te su bila iznivelirana i pripremljena za retuš mineralnim pigmentima u gumiarabici. Retuš je izveden nakon izolacije krediranog sloja 4% šelakom u špiritu. Obnovljeno je posrebranje i zelena lazura na volutama te polirana pozlata na aplikacijama i profilima. Dijelovi retuširani pigmentima zaštićeni su damar lakom u terpentinu. Na svim dodacima s početka 20. st. rekonstruirana je plava mramorizacija kako bi se ti dijelovi uskladili s cjelinom. Tabernakul je vraćen u crkvu u siječnju 2006. godine.

MENZA OLTARA

Konzervatorsko-restauratorski radovi na menzi glavnog oltara izvođeni su od 06. 05-28.07. 2006. godine. Kao i tabernakul tako je i menza oltara bila obnavljana 1919. godine. Drveni stipes u obliku sarkofaga je ostao, a ugrađena je velika granitna ploča. Visina stipesa je 158 cm, duljina 324 cm, a dubina do tabernakula iznosi 62 cm, prilazi mu se sa tri stepenice - supedanea. Stipes je s obje strane flankiran volutnim ukrasom, a nekad su s prednje strane bili reljefi četiriju evanđelista. Danas je ostao sačuvan fino rezbareni florealni ukras s prednje i na bočnim stranama, dok je u sredini lijepo izrađeni i pozlaćeni Kristov monogram.

Zatečeno stanje

Kao i svi dijelovi oltara tako je i menza bila preslikana s nekoliko uljanih premaza 19 i 20. st. Prilikom sondiranja otkrivena je izvorna plava mramorizacija izvedena u temperi, dok

su florealni motivi u poljima sprijeda i bočno bili pozlaćeni i posrebreni kao i sve aplikacije s uglova te središnji Kristov monogram. Nažalost prilikom renoviranja početkom 20. st. izvorna pozlata i srebro su bili potpuno uništeni i zamijenjeni srebrnim i zlatnim šlagmetalom, samo je na Kristovom monogramu i aplikacijama s uglova menze ostala sačuvana izvorna pozlata. Florealni ukrasi i aplikacije izrađeni u mekanom drvetu lipe bili su jako crvljivi, gotovo do spužvaste strukture, dok su ostali dijelovi menze bili u relativno dobrom stanju.

Konzervatorsko-restauratorski radovi

Nakon izvršenih istraživanja i sondiranje slikanog sloja prionulo se skidanju kasnijih uljanih premaza do izvorne plave mramorizacije. Uljani su se premazi skidali lavacolom i nitrom, a neutralizacija agresivnih kemikalija izvršena je terpentinom. Skidanje šlagmetala i mikstiona izvršeno je mehanički, dok je dočišćavanje napravljeno octenom kiselinom i amonijakom. Cijeli je oltar bio dočišćen od ostataka starog laka octenom kiselinom i amonijakom. U sljedećoj fazi izveli su se drvorezbarski radovi na aplikacijama te su se umetale letvice u veće pukotine, a manja su se oštećenja pokitala kitom od drvene prašine i krede. Ostala oštećenja na slikanom sloju bila su sanirana krediranjem 10 % bolonjskom kredom u tutkalu, a nakon niveliranja novokrediranih dijelova i izolacije 4 % -tnim šelakom u špiritu bio je izvršen retuš pigmentima u gumiarabici te je cijela površina menza bila zaštićena damar lakom u terpentinu. Pozlata i posrebrenje na florealnim ukrasima morala je biti u potpunosti nanovo izvedena jer je izvorna ostala samo u fragmentima osim na Kristovom monogramu gdje je bila dobro očuvana.

Zaključak

Završetkom konzervatorsko-restauratorskog zahvata na menzi glavnog oltara Presvetog Trojstva završen je višegodišnji kontinuirani rad na obnovi ovog iznimno lijepog i kompozicijski vrlo posebnog kasnobaroknog oltara.

Radovi na obnovi oltara su započeli početkom 2002. godine i trajali su u kontinuitetu do sredine 2006. godine. Dijelovi oltara, skulpture crkvenih otaca, atika s okvira slike i tabernakul bili su demontirani te su konzervatorsko-restauratorski radovi na njima bili izvođeni u radionicama Restauratorskog centra Ludbreg. Okvir oltarne pale, oplata zida svetišta s postamentima za skulpture i menza restaurirani su in situ. Članovi radne ekipe bili su restauratori: Davor Bešvir - voditelj radova, Dana Buljan - Cypryn, Jelena Spevec, Stanko Kirić, Zlatko Kapusta i Roko Cypryn Buljan, te vanjski suradnici Dijana Čerpinko i Vesna Abramović.

Literatura:

1. Cvekan, Paškal, Franjevci u Brodu, Slavonski Brod, 1984.
2. Dokumentacija RCL-a prikupljena u vrijeme izvođenja konzervatorsko-restauratorskih radova